

ד"ר שרגא פישרמן

לעיני סבתי היקרה מרת שיינדל פייגה
בת ר' שלמה ארליך ז"ל
ודודתי מרת שרה בת שרגא לנדסמן ז"ל

יוסף הצדיק מגבש את זהותו¹

ראשי-פרקים

- א. מאפייני חיפוש זהות האני
- ב. נערתו של יוסף
- ג. הקשר של יוסף עם יעקב בתקופת ההתבגרות
- ד. שליחותו של יוסף
- ה. יוסף בבית פוטיפר
- ו. יוסף בארמון פרעה
- ז. יוסף מתגלה לאחיו
- ח. בכינו של יוסף

*

במאמרים מוקדמים² תיארו את זהות האני ומאפייניה. במאמר זה ננסה לתאר את תהליך התבגרותו ובגרותו המוקדמת של יוסף הצדיק לאור מאפייני זהות האני³. אין לראות ברעיונות אלה דרך פרשנית או מתודה להוראת תנ"ך, אלא הארות לחייו של יוסף הצדיק. הרשינו לעצמנו לערב בין פשט לדרש, בין לשון לטעמי המקרא ובין דרוש למדרש וזאת מתוך מטרה לתאר ולהאיר נושא אישיותי ולא היבטים בפרשנות התורה.

מאמינים אנו כי תורתנו תורת חיים וכי בכל האמור בה טמונים מסרים לדורות. לאור אמונה זו ניתן לראות בחיי יוסף ובתהליך גיבוש זהותו מסר למתבגרים בימינו בבחינת "מעשי אבות סימן לבנים".

א. מאפייני חיפוש זהות האני

תהליך חיפוש הזהות מתרחש, בד"כ, בקרב קבוצת השוים. "החברה" הופכים להיות מושא ההתייחסות המרכזי של המתבגר ומחליפים בכך את ההורים. החשש מאיבוד או מטשטוש זהות האני מביא לתופעות שונות כגון דבקות בקבוצה, חוסר סובלנות ואכזריות תוך הרחקה של כל מי ששונה ממנו, אפילו בפרטי לבוש זעירים, וזאת כהתגוננות הכרחית לתחושת טשטוש הזהות. תופעות אלו מחריפות, לעיתים, את תחושות בלבול הזהות והניכור. רוזמן,

1 ברצוני להודות לר"מ על קריאתם, הארותיהם והערותיהם: הרב יהודה פליקס, ד"ר זאב שפניר, ד"ר ישראל רוזנסון, ד"ר שלמה קניאל והרב אורי דסברג.

2 ראה טללי אורות ב, ה.

3 ניתן להדגים, מנקודת מבט פסיכולוגית, ארועים רבים נוספים בחייו של יוסף, אך מטרתנו במאמר זה היא להתמקד באותן נקודות הקשורות לתהליך חיפוש וגיבוש זהותו בלבד.

זלצמן ופרנקל (1990) הדגישו את ההקשר החברתי מול המוקד האישי של תהליך מציאת זהות האני. המחברות מציינות כי החברה מהווה מראה למתבגר. למראה החברתית חשיבות רבה, אך ביסוס המסגרת של זהות האני נעשה דרך תמונת האדם על עצמו. לדעת המחברות אדם המכוון מבפנים (מושפע פחות מהחברה) מוצא את זהות האני שלו ומחליט בעצמו על ערכיו ויעדיו בחיים. אדם זה יכול להזדהות עם אחרים, לפעול ולתרום לקבוצה אליה הוא משתייך, אך הוא נשאר נאמן לעצמו ומרגיש שזהות האני שלו היא משהו נפרד מחקבוצה. אדם זה אינו חושש להיות שונה, הוא פועל באופן עצמאי על פי ערכיו ונסיונו ולכן סיכויו להגשים את עצמו גבוהים.

ברייקוול (1986), רוזמן, זלצמן ופרנקל (1990) וגרוטוונט (1992) רואים את קשרי הגומלין בין הזהות הנובעת מגורמים חברתיים חיצוניים לאדם לזהות הנובעת מגורמים ייחודיים באדם - קשרי גומלין אלה הם המעצבים בסופו של דבר את זהות האני המתוכללת.

תהליך חיפוש וגיבוש הזהות כולל, לעיתים קרובות, תהליכי היפרדות פסיכולוגית חלקית מהמשפחה. בואן (1976) הדגיש את חשיבות תהליכי המובחנות והייחודיות לגיבוש זהותו של הפרט.

האמון העצמי והאמון בזולת שהתפתחו בשלב הראשון (עפ"י התיאוריה של אריקסון, 1958) באים לידי ביטוי בגיל החתבגרות כאשר המתבגר תר בלהט אחרי אנשים ורעיונות הראויים לאמון והאמורים להוכיח לו שגם הוא ראוי לאמון. המתבגר חושש ממחויבות של מתן אמון ילדותי ולכן הוא מבטא צורך זה, לעיתים קרובות, בדרך של אי-אמון (לוינסון, 1978; צוריאל, 1992).

חיפוש של המתבגר אחר הזדמנויות להחליט על הגדרתו וחובותיו קשור אף הוא לשלב התפתחותי קודם, שבו הופיע הצורך בהגדרה עצמית. תוך כדי החיפוש אחר הגדרתו וחובותיו חרד המתבגר שמא יזחף לפעולות בהן ירגיש מגוחך. המתבגר מתקומם גם נגד כל הגבלה של חיפוש אחר דימויו העצמי, אך דימויו העצמי נמצא, לעיתים, בספק הן במובן של תחושת ההמשכיות והן במובן של קבלה עצמית חיובית וריאלית (צוריאל, 1992).

בתהליך החיפוש נע המתבגר, לעיתים, מקיצוניות אחת לחברתה. ההפכפכות והקיצוניות אינן משבר אלא תהליך נורמטיבי של חיפוש (פלום, 1995). המתבגר בוחן האם הדמות המוקצנת מתאימה לו או לאו. את "הפשרות" הוא יעשה בעתיד.

זהות אני מגובשת כוללת הן את הדמיות לאחרים והן את הייחודיות והנבדלות מהאחרים. המתבגר מעונין לחוש שהוא חלק מקבוצת השוים והוא דומה להם, אך עליו לחוש שהוא נבדל מהם ובעל אישיות ייחודית. מוססן (1969) כותב שהאדם שיש לו תחושה חזקה של זהות האני, רואה את עצמו כיחיד נבדל בזכות עצמו. עצם המונח "יחיד" מצביע על צורך אוניברסלי לתפוס את עצמות היחיד כמשהו נפרד מאחרים. כאשר אדם מדבר על מכלול עצמותו הוא כולל בכך גם נפרדות מאחרים וגם אחדות עצמית ותכלול פעיל של צרכיו, מניעיו ודפוסי תגובתו. אם האדם אינו מסוגל לתפוס את עצמו היום כאותו האדם בדיוק שהיה אתמול, אזי, לפחות קיים בו הצורך לתפוס עצמו כדומה לזה שהיה אתמול וכמקיים עם הדמות של אתמול קשרים עקביים. כל ההשפעות ההתפתחותיות התורמות לתפיסות מהימנות של העצמי ומתוכללות בהגדרת העצמי תורמות גם לתחושה הכוללנית של זהות האני.

לזהות האני יש גם סימנים חיצוניים ומוטוריים כגון: לבוש, תספורת, צורת הליכה, חיתוך דיבור ועוד (אריקסון, 1958; זק, 1981).

המתבגר עוסק באינטנסיביות בשאלות אידיאולוגיות-אמוניות ונושאים מוסריים (מרסיה, 1966, 1976, 1980).

פערים בין מחשבה ומעשה ובין אידיאולוגיה ומעשה מפריעים למתבגר (בין אם הם קיימים בו ובין אם הם קיימים באחרים) והוא עלול לחוש כי פיו וליבו אינם שוים (צוריאל, 1990, 1992).

ב. נערותו של יוסף

"אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם" (בראשית לז, ב). התורה מציינת את גילו הצעיר של יוסף ואולי ניתן לראות בקשר לבני השפחות את קבוצת השוים שלו - בני השפחות.

המדרש מבאר - והוא נער - שהיה עושה מעשה נערות ממשמש בעיניו מתלה בעקבו ומתקן בשערו (ב"ר פפ"ד). לפי פירוש זה "והוא נער את בני בלהה וכו'" אינו מתייחס לבני השפחות כקבוצת השוים אלא להתנהגות המתבגר הקשורה למאפיינים חיצוניים של חיפוש הזהות.

מעשי הנערות היו קשורים לטיפוח תדמית חיצונית: הליכה, מימיקה של הפנים וטיפוח השיער. אולי היתה זו "האופנה" של בני השפחות ממנה הושפע יוסף, או אולי ניתן לראות בכתוב את ההקדמה להתנהגות מאותרת יותר: "...

ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה" (בראשית לט, ו) - התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו (רש"י)?

ג. הקשר של יוסף עם יעקב בתקופת ההתבגרות

"וישראל אהב את יוסף מכל בניו... ועשה לו כתנת פסים" (שם שם ג). יעקב הקשור לבנו מוסיף לו כותונת על הכותנת אותה מקבלים האחים (רש"י בראשית לו, כג - הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו). כותונת זו מצביעה על זהותו של יוסף - בן אהוב על אביו. "צמוד לסינר" אביו.

לפי המדרש: "היה רעה את אחיו" - שהיה שומע הלכה מפי אביו והולך ומלמדה לאחיו (ילמדנו, תורה שלמה, שם). יוסף הופך למקשר בין יעקב לאחיו (לפחות לבני השפחות). ועל רקע זה יש ללמוד את ההמשך "... ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם". יוסף שובר את הקוד החברתי של קבוצת השווים והוא מאבד את הגבולות הברורים בין אהבתו אל אביו וזהותו כבן של אביו לבין חברותו בקבוצת השווים והנורמות ההתנהגותיות הקשורות לקבוצת השווים. אחת הנורמות החשובות היא אי העברת המידע על התנהגות חברי הקבוצה לגורמים סמכותיים חיצוניים.

"כתונת פסים, הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולעזרו היא שלקחה עשו מנמרוד, והיא בגדי עשיו החמודות שלבש יעקב בשעת הברכה" (מדרש מכת"י - תורה שלמה, שם). כל הדמויות המנויות במדרש עסקו בהבלטה בגיבוש זהותם. אדם הראשון לאחר החטא צריך לגבש את זהותו כאדם עצמאי מחוץ לגן העדן. נמרוד מגבש זהות עצמאית (שלילית) מבחינה אמונית ומבחינת יחס האדם אל בוראו. עשיו מתחבט בגיבוש זהותו בין עובדת היותו בן לאביו, בעל לנשותיו, אח ליעקב ועוד. יעקב בעומדו לפני אביו לקבלת הברכות לבוש בבגדי עשיו מגבש את זהותו תוך התלבטות מוסרית והבטחת אימו. וכתונת זו עוברת כעת ליוסף החייב להתחיל לגבש את זהותו הוא. המדרש רואה בכותונת סמל⁴ לתהליך

4 ניתן לציין שני תהליכים אפשריים בהם בגד מסמל זהות. תהליך אחד הוא "מבחוץ פנימה" והשני "מבפנים החוצה". בתהליך הראשון המתבגר מודגיש את הסימנים החיצוניים של זהותו (גם אם אינו מודע לכך) וע"י כך מגבש את זהותו. בתהליך השני המתבגר מגבש את זהותו ורק אח"כ מראה אותה לאחרים ע"י סממנים חיצוניים. בתהליך הראשון ההיבטים החיצוניים הם חלק מהתהליך, בעוד שבתהליך השני הם באים לידי ביטוי לאחר גיבוש הזהות. ניתן לתאר תהליכים אלו ע"י מתבגר המחליט "להוציא את ציצייתו" מעל בגדיו העליונים. יש מתבגרים העושים זאת כמתואר בתהליך הראשון - כחלק מתהליך גיבוש הזהות. המתבגר מנסה לבחון האם "מתאים לו" (לאישיותו ולתדמיתו) לחיות עם ציצייתו

פנימי של גיבוש הזהות, תהליך שהיה דומה אצל אותן דמויות אותן מציין המדרש.⁵

ניתן לראות במתן הבגד ובהתנהגות יוסף עם האחים ועם יעקב (כולל חלומות יוסף) גם את הביטוי לדמיון לקבוצת השוים (ההתרועעות איתם) ולמובחנות וחיפוש הייחודיות.

ד. שליחותו של יוסף

"ויאמר ישראל אל יוסף הלא אחיך רועים בשכם לכה ושלחך אליהם ויאמר לו הנני. ויאמר לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן והשבני דבר...". (בראשית לז, יג).

האם לפנינו שליחות אחת או שתיים? פעמיים פונה יעקב אל יוסף. בראשונה עונה יוסף הנני ובשניה אינו עונה. בשניה מפורטת מטרת השליחות (שלום אחיך ושלום הצאן) ובראשונה לאו. אולי מטרת השליחות הראשונה היא - לכה ואשלחך אליהם - יתכן כי יעקב מבין (וחלומות יוסף מחזקים הבנה זו) שליוסף יש תפקיד חשוב בעיצוב דמותו של עם ישראל. על מנת למלא תפקיד זה על יוסף להיות "יוסף" ולא רק אחד הבנים של יעקב. יודע האב כי על בנו לגבש את זהותו שלו. יתכן כי יעקב מבין שיוסף קשור אליו ואולי אף קשור יתר על המידה. הקשר ליעקב פוגע אולי בעצמאותו של יוסף ולכן "חונק" אותו ואינו מאפשר לו לגבש את זהותו. בשל סיבה זו מעונין יעקב לשלוח את יוסף אל האחים - אל קבוצת השוים - ע"מ שיוסף ימצא שם את עצמו. ויוסף משיב "הנני". הנני של יוסף מקביל להנני של אברהם ואף הוא מורכב מהמילים "הנה

5 מחוץ לבגד, מאידך, קיימים מתבגרים המחליטים על אופן לבוש זה לאחר שגיבשו את זהותם. שתי דרכים אלו מבטאות, במידה מסוימת, את תפקיד הבגד. מחד, הבגד כמאפיין תהליך פנימי של גיבוש הזהות ובכך מסתיר את הפנימיות המתלבטת ומאידך, בגד המאפיין את הצד החיצוני של פנימיות האדם ובכך משדר לסובבים אותו מה הם מאפייני זהותו. יש להעיר כי ניתן לראות סמליות רבה בהקבלה בין הבגד לתהליך גיבוש זהותו של יוסף. תחילת גיבוש זהותו של יוסף מתחילה בבגד. בשל אותו הבגד (או מה שמסמל הבגד) שונאים אותו אחיו ומשליכים אותו לבור. עליתו לגדולה בבית פוטיפר באה לידי ביטוי גם ע"י בגד. יוסף משאיר את בגדו בידי אשת פוטיפר. עם עליתו מבית הסוהר לארמון פרעה הוא מחליף את בגדיו. לאחר קבלת התואר והתפקיד כמושל מלביש אותו פרעה בבגד. לאחר המפגש עם האחים נותן לכל אח חליפה אחת, לבנימין חמש חליפות, אך ליעקב לא שלח בגד. אולי ניתן להסביר זאת באופן הבא: כל אח מקבל רמז הקשור בזהותו, זהותו של בנימין היא הבעייתיות ביותר (אח קטן המסמל לאב את האח הגדול שאבד), אך יעקב אינו זקוק לרמז או לסמל הקשור בזהות - זהותו של יעקב מגובשת וידועה.

אני⁶. אין זו רק הסכמה מלאה לבצע את המטלה, אולי יוסף מנסה לאמר ליעקב: במישור ההתנהגותי אמלא את שליחותך, אך במישור האישייתי הסמוי יותר - אינני זקוק לקשר לאחי ע"מ למצוא את עצמי. גיבשתי כבר את זהותי - אני בנך יעקב!!! "... ואמר ליה הא אנא" (אונקלוס).

"וימצאהו איש והנה תעה בשדה וישאלהו האיש לאמר מה תבקש. ויאמר את אחי אנכי מבקש... ויאמר האיש נסעו מזה...". יוסף הוא התועה בדרך, אך האיש הוא הפוגש את יוסף. האיש הוא היוזם את השיחה ויוסף נגרר אליה.

"והנער היה הולך ותועה בדרך ופגע בו המלאך גבריאל" (פרקי דר"א פל"ח). הנער תועה והמלאך פוגש אותו. האם ניתן לאמר כי ה"איש" (המלאך) הוא "יוסף השני", הצד האחר של יוסף אשר אכן מתחיל להתלבט בשאלת זהותו, התועה בדרך ולפתע שואל את עצמו - מה תבקש? יתכן כי המפגש עם "האיש" מבטא את ההתלבטות של יוסף. תשובת יוסף - את אחי אנכי מבקש - יכולה אף היא להתפרש בדרך זו. במישור הגלוי השליחות היא - את אחי, אך במישור הפנימי יותר - אנכי המבקש, אני (יוסף הנער) מבקש את האנכי⁷. המשכו של המפגש (ההתלבטות הפנימית) - נסעו מזה - לא תמצא את עצמך בקרב האחים.

6 ניתן לראות ב"הנני" של אברהם ושל יוסף הנגדה לשאלת הקב"ה לאדם הראשון "איכה" (בראשית ג, ט) ולשאלת הקב"ה לקין "אי הבל אחיך" (בראשית ד, ח). שאלת הקב"ה לאדם ואח"כ לקין מבטאת את טענת הקב"ה בדבר התכחשותם של אדם וקין לעצמם ולאנושיותם. תשובתו של אדם היתה "כי ערום אנוכי" (בראשית ג, י) מבטאת את הבנת אדם כי "האנוכי" של "ערום" - חסר. בדומה, ניתן להוסיף על כך את תשובת קין "לא ידעתי". ניתן למצוא סמליות בעונשם של אדם וקין לטענת הקב"ה. הגירוש מגן-עדן והגלות (של קין) הינם ביטוי או סמל למחויבותם לחפש לעצמם זהות חדשה לאחר שאיבדו את זהותם ע"י ובעקבות החטא.

7 ניתן להבחין בין "אני" ל"אנוכי" בדבריו של יוסף. "אני" רומז, אולי, למציאת האני ולגיבוש הזהות בעוד ש"אנוכי" מבטא את קיומו של האדם בסטטוס גבוה מאחרים. דברי יוסף אל אחיו לאחר מות יעקב ודבריו לפני מותו יכולים לבטא רעיון זה. לאחר מות יעקב פונים האחים אל יוסף כדי שימשיך לכלכלם. יוסף עונה להם: "... אל תיראו כי התחת א-להים אני" (בראשית נ, ט). כאשר יוסף מדבר על עצמו ביחס לקב"ה הוא משתמש במונח "אני". בהמשך (שם, שם כ"א) "ויעתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם...". כאשר יוסף מדגיש כי הוא בסטטוס גבוה מהאחים הוא משתמש במונח "אנוכי". ברם, לפני מותו, כאשר יוסף פונה אל האחים בבקשה להעלות את עצמותיו לארץ ישראל הוא אומר: "ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת... והעליתם את עצמותי מזה" (שם, שם כה). לפני מותו מדגיש יוסף את מותו של האנכי (ואולי את השארותו של ה"אני").

יתכן אף להרחיב נקודה זו ולשער כי קיים אושהו מתת בין "אנוכי" של בשר ודם לבין "אנוכי ה" וכאשר האדם חש כי האנוכי האנושי עומד למות הוא חש כי מתגדל ה"אנוכי ה".

זו אינה קבוצת השווים שלך, עלך למצוא את עצמך באופן אינדיבידואלי, לא עם אביך ולא עם אחיך. "הסיעו עצמן מן האחוה..." (ב"ר פפ"ד). יוסף ממשיך, בכל זאת, ללכת לקראת האחים. האם זה בשל כיבוד דברי האב אשר שלח אותו אליהם? או אולי בשל התלבטותו של יוסף? אולי אותו "איש" (הצד השני של ההתלבטות) שכנע את יוסף להמשיך ולנסות למצוא את דמיונו לאחים. והרי זו אחת מהמשמעויות של הזחות - מציאת הדמיון לקבוצת השווים תוך חתירה מתמדת למציאת הייחודיות ביחס לאחרים.

ה. יוסף בבית פוטיפר

"ויעזב כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה" (בראשית לט,ו). ניתן לשער כי יופיו של יוסף אינו הקדמה למעשי אשת פוטיפר. אם היתה זו הקדמה (או סיבה) לנסיונות הפיתוי של אשת פוטיפר יתכן כי לא היה מובא בסוף פסוק כאשר אחריו מופיע "ויהי אחר הדברים האלה..."

"כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו..." (רש"י). הצלחתו של יוסף בבית פוטיפר גורמת לו לסלסל בשערו. יוסף מתחיל להרגיש כי קבוצת השווים שלו הם המצרים והוא מתחיל להתלבט מחדש בזהותו. התלבטותו באה לידי ביטוי בהשפעת האופנה (סלסול השיער) המצרית. יוסף, הנער היהודי המגיע בבגדים בלויים לבית פוטיפר, מצליח והופך למושל, ועם ההצלחה המקצועית באה השפעה חברתית המחלחלת אף לאישיותו של הנער הרחוק מאביו. יתכן כי בכך ממשיך יוסף בכיוון הקודם של "והוא נער - אלא שהיה עושה מעשה נערות... ומתקן בשערו" (ב"ר פפ"ד).

לאחר שאשת פוטיפר מנסה לפתותו "וימאן..." (ח). הטעם על וימאן הוא שלשלת המבטא התלבטות, ספקות וקושי נפשי. ואכן, "ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו..." (יא) - רב ושמואל, חד אמר לעשות מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו נכנס" (סוטה לו,ב). לפי אחת הדעות בגמרא לעיל יוסף עמד לפני הכניעה ליצרו (ולא רק לאשת פוטיפר), מעשה אשר היה עלול להשפיע על גיבוש זהותו כמושל מצרי. הקב"ה ברחמיו הראה לו דמות אביו בחלומו ובכך סייע לו לעמוד בפיתוי. "דמות אביו" יכולה להיות אותו חלק סמוי של יוסף המתלבט ושואל את עצמו האם להכנע ולהיות "איש מצרי" או להיות (ולא להשאר) "איש-נער יהודי". כאשר יוסף עומד בפיתוי, כותבת התורה: "... ויעזב בגדו בידה וינס החוצה" (יב).

באופן מעשי יוסף משאיר את בגדו ומחפש מקום מסתור, אך ניתן לראות גם כאן סמליות רבה. יוסף משאיר את בגדו המצרי - את זהותו המצרית החלקית בידיה של אשת פוטיפר ובורח "החוצה". בריחת יוסף לרשות הרבים היא ביטוי קיצוני להשלכת זהותו המצרית ולהמשך תהליך החיפוש. יוסף, נאמן לתחושת הכנות והאמיתיות, חש כי אין הוא יכול להשאיר בבית פוטיפר והוא בורח. יוסף עובר כעת משבר זהות הבא לידי ביטוי בהשלכת הבגד ובהשארותו ללא הבגד בפעם השניה בחייו! בפעם הראשונה בגדו הורד ממנו בכח ע"י האחים והוא מצא את עצמו בבור. בפעם השניה הוא המוריד את בגדו ובורח החוצה. בפעם הראשונה יוסף פסיבי והוא מושלך לבור ובפעם השניה יוסף פעיל, הוא יוצא למרחב, וכאשר הוא חוזר לבית פוטיפר הוא מושלך לבור (בית האסורים).

ו. יוסף בארמון פרעה

עם היציאה מבור האסורים " ... ויריצהו מן הבור ויגלה ויחלף שמלתיו..." (מא, יד). יוסף לובש שמלות אחרות - בגדים אחרים. על דרך הסמליות ניתן לציין כי לפנינו שוב מסע התלבטות של יוסף אל זהותו.

"אין אדם נכנס למלכות אלא בלבוש מלכות" (כת"י מדרש החפץ, תורת חיים, שם). האם "נכנס למלכות" משמעו רק נכנס לארמון המלך? או אולי נכנס למלכות חדשה - מלכותו של יוסף?

"ויאמר פרעה אל יוסף ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים. ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף וילבש אותו בגדי שש... ויקראו לפניו אברך" (מא-מד). יוסף מתמנה לתפקיד בכיר, בעל סמכויות ניהול, מביא את נושאו למצב (סטטוס) חברתי גבוה ומעניק לו תואר וסממנים חיצוניים ידועים וברורים. תוארו של יוסף - אברך. יוסף הוא שומר הטבעת, לובש השש ובעל הענק. בכל הפעולות והשינויים הללו יוסף הוא סביל, התורה אינה מוסרת לנו מידע על תחושותיו ומעשיו⁸.

"ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים" (מד). הטעם המטעים את פרעה הוא אתנחתא, ועל כן ניתן אולי לפסק את הפסוק כך: ויאמר פרעה אל יוסף: אני פרעה... ובלעדיך לא ירים וכו'. אני פרעה - אני יודע מי אני (פרעה, מלך, מצרי, אל וכו'), אך האם אתה

8 ראוי לציין את האנלוגיה למגילת אסתר ולבעיית הזהות של הנפשות הפועלות במגילה כמו של עם ישראל בגלות, אם כי אין כאן המקום להרחיב בכך.

יוסף יודע מי אתה? זהותך המקצועית - מושל, תוארך - אברך, בחיצוניותך
ובלבושך אתה נראה כמושל מצרי, אך האם זו זהותך?
שאלת/הצהרת פרעה - אני פרעה - מהוה, במידה מסוימת, הנגדה ל"הנני"
שבתשובת יוסף ליעקב.

פרעה אינו ממתין לתשובת יוסף, אלא הוא פועל. "ויקרא שם יוסף צפנת
פענח ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע כהן און לאישה... " (מה). שמו של יוסף
מוחלף במצוות המלך, יוסף נושא לאישה בת כהן ממשפחת אצולה. פרעה מנסה
לקבוע את זהותו של יוסף כמושל מצרי. כעת יוסף לובש בגדים מצריים, מדבר
בלשון מצרית, נושא בתואר מצרי, נקרא בשם מצרי ונשוי לאישה מבנות מצרים.
סיומו (הזמני) של תהליך זה מעניק משמעות מיוחדת לכל הארועים
והשיחות שקדמו לו (אשר תוארו לעיל).⁹

"בזכות ד' דברים (נגאלו ישראל ממצרים): שלא שינו את שמותם ולא שינו
את לשונם ולא גילו מסתרים שלהם ולא נפרצו בעריות... " (מדרש תנחומא פרי
בלק סימן טז ד"ה ילמדנו רבנו).

ז. יוסף מתגלה לאחיו

"ויתן את קולו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה. ויאמר יוסף אל אחיו
אני יוסף העוד אבי חיי" (מה, ב-ג).

יוסף מתוודע אל אחיו ומצהיר **אני יוסף!!!** הצהרה זו של יוסף נועדה
לאחים, אך אולי נועדה גם לעצמו: אני יוסף - החלטתי, אינני צופנת פענח! אינני
מצרי! אני יוסף. ולחיוזוק הוא מוסיף - העוד אבי חיי! לא העוד אבינו חיי. כי יוסף
יודע שיעקב חיי, שכן זו השאלה אותה הוא תמיד שואל את האחים. "העוד אבי
חיי" הוא חלק מזהותו של יוסף. לא רק "אני יוסף" אלא אני בנו של יעקב.
בזהותי ובמהותי לא השתניתי. אמנם אני מושל, נשוי לבת מלכה, מתלבש,
מדבר ומתנהג בגינוני מלכות מצרים, אך נשארתי בנו של יעקב. ולכן: העוד אבי
חיי ולא אבינו - אין הוא רוצה להדגיש את הקשר הביולוגי, אלא את הקשר

⁹ בהמשך מחזיק יוסף קרקעות מצריות. מההיבט הגלוי החרמת הקרקעות המצריות היא חלק
מתהליך ההשתלטות של הממשל המצרי המרכזי על האדמות הפרטיות המצריות, אך אולי
ניתן, גם כאן, לראות סמל לזהותו של יוסף. יתכן ובהחרמת הקרקעות המצריות יש איזושהי
הנגדה לחלוקת הנחלות בארץ ישראל, ולכן ביטוי מסוים להמשך תהליך ההתלבטות (או
ההתמצרות) של יוסף. כמה סמלי הדבר כי יוסף הרוכש קרקעות במצרים הוא יוסף המבקש
מאחיו להעלות את עצמותיו לארץ ישראל. בכך ממשיך יוסף את צוואת אביו לחטמן בארץ
ישראל כביטוי להמשך חיי צאצאיו בארץ.

הפסיכולוגי. לאחר ניתוק פיזי ותהפוכות גורל כה רבות נשארתי קשור בזהותי ליעקב אבי. הצהרת יוסף "אני יוסף" היא התשובה המלאה מצד אחד ל"הנני" הילדותי ומצד שני ל"אני פרעה...".

ח. בכיו של יוסף

התורה אינה מספרת לנו על בכיו של יוסף כאשר נדחה ע"י אחיו, גם לא כאשר הושלך לבור ואף לא כאשר שהה בבית האסורים. התורה מציינת את בכיו של יוסף חמש פעמים:

האחת - כאשר הוא מתוודע אל אחיו "ויתן את קולו בבכי..." (מה,ב), השנייה - בפגישתו עם בנימין "ויפול על צוארי בנימין אחיו ויבך ובנימין בכה על צואריו" (מה,יד), השלישית - לקראת פרידתו מהאחים "וינשק לכל אחיו ויבך עליהם..." (מה,טו), הרביעית - בפגישתו עם יעקב "ויאסר יוסף מרכבתו... ויפל על צואריו ויבך על צואריו עוד" (מו,כט), והחמישית - בפגישתו עם האחים לאחר החזרה מהלוית יעקב כאשר האחים אומרים ליוסף שיעקב ציוה עליו לכלכלם "ויבך יוסף בדברם אליו" (נ,ז).

בפעם הראשונה נראה כי יוסף בוכה עם עצמו מבלי שמישהו מבחין בכך "וישמעו מצרים - לא שמעו בבכיתו, אלא בביאת אחיו" (ילקוט אור האפלה, שם שם). הסיבה לבכי יכולה להיות כדברי המדרש "לא יכל להתחזק מן הבכי מפני רחמנות אחיו" (מדרש החפץ). כיון שיוסף בוכה עם עצמו לא מצוינת הנפילה על הצואר.

בפעם השנייה בוכים יוסף ובנימין ומדגישה התורה כי כל אחד מהם נפל על צואר אחיו (האם ניתן לקשור את הבכי על הצואר לריבד הזהב שנתן פרעה על צואר יוסף?!). הגמרא (מגילה טז,ב) מדגישה את לשון הרבים (צואריו) ודורשת את הבכי על חרבן המשכן ושני בתי המקדש.

בפעם השלישית יוסף בוכה "על אחיו" ולא כתוב שהאחים בכו גם הם. ובפעם הרביעית מדגישה התורה את העובדה שרק יוסף בכה - "ויפל על צואריו ויבך על צואריו עוד". רש"י מציין את בכיו של יוסף בלבד - "אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמעו".

זמן קריאת שמע מוגבל אמנם, אך אינו מוגבל לדקות ספורות אשר זמן הגיע בדיוק במפגש עם הבן האהוב אשר אבד לפני שנים כה רבות. מדוע, אם כן, יעקב קורא כעת קריאת שמע, ומדוע מביא רש"י את קריאת שמע של יעקב כסיבה לאי בכיו של יעקב במפגשו עם יוסף?

אולי ניתן לפרש את הבכי לא רק כהתרגשות גדולה אלא כביטוי נוסף הקשור לזהות. כאשר המתבגר (או הבוגר הצעיר) מגיע לבסוף לגיבוש זהותו ולידיעה מי הוא (ובפרט כאשר הוא עבר תהפוכות כה רבות) מציין הבכי את השבר, הפורקן וההתרגשות שבמציאת האני. לכן בוכה יוסף עם עצמו לפני שהוא מתוודע לאחים, כיון שכעת הגיע למסקנה החשובה ביותר בחייו. לכן בוכה יוסף על בנימין כי יודע יוסף שבנימין הקשור כ"כ לאביו (בנימין האח הביולוגי מאב ואם והדומה כ"כ ליוסף) חייב גם הוא לגבש את זהותו. ובנימין בוכה על צוארי יוסף¹⁰ כאשר הוא מבין זאת, ואולי רוצה להביע בכך שהוא (בנימין) גיבש כבר את זהותו וכעת במפגש עם יוסף האח הגדול שהיה בשבילו מעין סמל וחלום עליו להעמיד זהות זו במבחן מחדש (בהקשר זה מומלץ לעיין בתיאוריו של בוון על ספרציה ואינדיבידואציה).

גם את בכיו של יוסף על האחים ניתן להבין בדרך דומה. יוסף יודע כי האחים עומדים לפני התמודדות על זהותם אשר תכונה בעתיד "יהודים". התמודדות זו (עם הירידה למצרים) היא ההתמודדות הקשה ביותר המצפה לאחים (ולזרעם אחריהם) וממנה חושש יוסף. האחים אולי אינם יודעים זאת - או משום שאינם מבינים כי כעת נזרעים זרעי הגלות, או משום שאינם מבינים מה משמעות ההתמודדות עם תרבות מצרים. הם נפגשים עם המצרים כקבוצה, לצורך מסחר ומעולם לא היו צריכים להתמודד עם השפעות התרבות המצרית. רק יוסף עמד מול התרבות המצרית והתמודד עימה במישור החברתי, המקצועי, האישי והמשפחתי - כל זאת בעיות צער ובעיות שמחה. רק יוסף יודע עד כמה קשה ההתמודדות, עד כמה גדול הפיתוי, ולכן רק הוא הבוכה.

בדרך זו נוכל לבאר את בכיו החמישי של יוסף. לאחר השיבה מהלוית יעקב, לאחר החזרה מארץ ישראל חש יוסף את העול על צוארו. יוסף חש כי כעת עליו מוטל העול לדאוג לזהות אחיו וצאצאי יעקב. כאשר האחים מגיעים אליו בדרישה לכלכלם, מבין יוסף עד כמה מורכבת המשימה. אין לו קושי לתת לאחיו לחם ולא מכך הוא מודאג. יוסף חש עצמו אחראי, והוא מודאג מעצם בקשת האחים. יתכן ויוסף חושש שהאחים לא הבינו, עדיין, את תפקידו האמיתי. חלק

10 ניתן לנסות ולהוסיף את הסמליות שבצואר הרומזת לעול. זהות מורכבת, בין השאר, מתחושות מחויבות הקשורה לעול ואחריות. הבכי על הצואר מסמל את גיבוש הזהות ויחד עימה את קבלת האחריות. אולי ניתן להוסיף בכך הסבר אף לדברי הגמרא הקושרים את הבכי לחרבן בתי המקדש. יוסף ובנימין חשים כי האחריות לקיומם של בתי המקדש מוטלת על צוארם

מהאחים עדיין מרוכז ב"לחם" - בקיום הפיזי, בעוד שיוסף מוטרד מזהותם וזהות צאצאיו-צאצאיהם¹¹.

לאור זאת נוכל, אולי, להסביר את התנהגותו של יעקב. יעקב יורד לפגוש את בנו האובד לאחר שנים כה רבות שהתאבל עליו ולא ניחם. יעקב מקבל מיוסף מתנות, ובכללם עגלה, ע"מ להדגיש בפניו שיוסף לא שכח את מה שלמד עם אביו - שזהותו של יוסף היא הבן של יעקב - "העוד אבי חי". ברם יעקב חושש שמא החיים בקרב המצרים, שינוי השם, הלשון והלבוש בכ"ז השפיעו על זהותו של יוסף. יעקב יודע שהוא ירד מצרימה וכי גלות זו תמשך זמן רב, והוא חושש מפני זהותם של צאצאיו. יעקב יודע שזהות צאצאיו תלויה, במידה רבה, ביוסף כי לכן שלחו הקב"ה למצרים. יעקב חושש להביע בגלוי את חששותיו. יעקב נפגש אמנם עם בנו האהוב ואוהב, אך יעקב נפגש עם מושל מצרים (ראה דברי חז"ל על יוסף שלא ירד ממרכבתו לקבל פני אביו). יעקב מבטא חשש זה ע"י קריאת שמע - קבלת עול מלכות שמים בפני יוסף. קריאת שמע של יעקב בפניו של יוסף היא יותר מרמז על חששותיו של יעקב, הקשורות, בראש ובראשונה, בזהותו של יוסף. יוסף מבין זאת היטב והוא בוכה על צוארי יעקב בכיה רבה - "...ויבך על צואריו עוד". יוסף בוכה כביטוי למציאת זהותו האישית וכביטוי לאחריותו הכבדה על זהות צאצאי יעקב - בני ישראל בגלות.

אולי ניתן להוסיף בכך הסבר לכינויו של יוסף "צדיק". צדיק הוא העומד בפני מצבים כה קשים המעמידים בספקות גדולים כ"כ את זהותו ויכול להם. צדיק כזה ראוי שיהיה אחראי על זהותם של צאצאי יעקב - בני ישראל.

ביבליוגרפיה

- אריקסון, א' (1950). ילדות וחברה, תל-אביב: ספרית הפועלים.
- אריקסון, א' (1987). זהות נעורים ומשבר, תל-אביב: ספרית פועלים.
- זיו, א' (1984). התבגרות, תל-אביב: מסדה.
- מאסון, פ', קונג'ור, ג' וקאגאן, ג' (1979). התפתחות הילד ואישיותו. תל-אביב: לדורי.

11 עפ"י דרך זו שהבכי הוא סימן למשבר או לדאגה על הזהות ניתן להסביר גם את בכיו של יעקב במפגשו עם עשיו: "וירץ עשיו לקראתו ויחבקו ויפל על צוארו וישקו ויבכו" (בראשית, לב, ז). יעקב חושש לזהותו ולזהות צאצאיו לאחר המפגש החיובי עם עשיו. במפגש האחים ללא מלחמה קיימת סכנה לזהות ילדי יעקב.

- סמילנסקי, מ' (1988). אתגר ההתבגרות: הכרות וחברות. תל-אביב: הוצאת רמות.
 - סמילנסקי, מ' (1990). אתגר ההתבגרות: יחסי מתבגרים הורים. תל-אביב: הוצאת רמות.
 - פישרמן, ש' (1992). זהות האני וזהות דתית של מתבגרים בחינוך הדתי בישראל. בתוך: בר-לב, מ' (עורך), חינוך דתי ונוער דתי: זילמות ומתחים. חינוך וחברה. תל-אביב: מסדה.
 - פישרמן, ש' (1994). זהות האני והרמוניה זהותית כמנבאי הצלחה בהוראה. טללי אורות, 315-326.
 - פלום, ח' (1995). סגנונות תצורת הזהות בהתבגרות. בתוך ח' פלום (עורך), מתבגרים בישראל. רכס הוצאה לאור.
 - צוריאל, ד' (1974). זהות אני מגובשת לעומת זהות דיפוזית כפונקציה למורכבות קוגניטיבית, אתנוצנטריות והזדהות עדתית בקרב מתבגרים מעדות המזרח והמערב. תיזה לתואר שני, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
 - צוריאל, ד' (1990). זהות האני לעומת פזירות הזהות בגיל ההתבגרות: הבטים התפתחותיים והשלכות חינוכיות. מגמות, 4, 484-509.
 - רוזמן, מ', זלצמן, נ' ופרנקל, ר' (1990). זהות אישית. תל-אביב: הוצאת רמות-אוניברסיטת תל אביב.
- Archer, S.L. (1982). The lower age boundaries of identity development. Child Development, 53, 1551-1556.
 - Bowen, M. (1976). Theory and practice in psychotherapy. In P.J. Guerin (Ed.), Family therapy: Theory and practice. New-York: Gardner.
 - Breakwell, G. (1986). Coping with threatened identity. New-York.: Methuen.
 - Grotevant, H.D. (1992). Assigned and chosen identity components: A process perspective on their integration. In G.R. Adams, T.P. Gullotta & R. Montemayor (Eds.), Adolescent identity formation. Newbury Park, CA: SAGE .

- Josselson, R.L. (1980). Ego development in adolescence. In J. Adelson (Ed.), Handbook of adolescent psychology. New-York: Wiley.
- Kacerguis, M.A. & Adams, G.R. (1980). Erikson stage resolution: The relationship between identity and intimacy. Journal of Youth and Adolescence. 9, 117-126.
- Kroger, J. (1986). The relative importance of identity status interview components: Replication and extension. Journal of Adolescence. 9, 337-354.
- Kroger, J. (1988). A longitudinal study of ego identity status interview domains. Journal of Adolescence. 11, 49-64.
- Levinson, D.J. et al., (1978). The seasons of a man's life. New-york: Knopf.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. Journal of Personality and Social Psychology. 3, 551-558.
- Marcia, J. E., & Fridman, M. L. (1970). Ego identity status in college women. Journal of Personality. 38, 249-263.
- Marcia, J. E. (1976). Identity six years after: A follow-up study. Journal of Youth and Adolescence. 5, 146-160.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), Handbook of Adolescent Psychology. (pp. 159-187) New-York: Wiley.
- Mussen, P. H. (1969). Early sex-role development. In D. A. Goslin (Ed.), Handbook of socialization theory and research. (pp. 707-731). Chicago: Rand-McNally.
- Rothman, K.M. (1978). Multivariate analysis of the relationship of psychosocial crisis variables to ego identity status. Journal of Youth and Adolescence. 7, 93-105.
- Schlenker, B.R. (1985). Identity and self-identification. In B.R. Schlenker (Ed.), The self and social life. (pp. 65-99). New-york: McGraw-Hill.

- Seeman, J. (1983). Personality Integration, Studies and Reflections. New-york: Human Sciences Press.
- Shotter, J., & Gergen, K.J. (1989). Texts of identity. Newbury Park, CA: Sage.
- Tzuriel, D., & Klein, M. M. (1977). Ego identity: Effect of ethnocentrism, ethnic identification, and cognitive complexity in Israeli, Oriental and Western ethnic groups. Psychological Reports. 40, 1099-1110.
- Tzuriel, D. (1984). Sex role typing and ego identity in Israeli, Oriental and Western adolescents. Journal of Personality and Social Psychology. 46, 440-457.
- Tzuriel, D., & Bar Yoseph, H. (1986). Identity development and suicidal tendencies in adolescence. Implications for assessment, prevention and psychotherapy. paper presented at the 21th international Congress of applied psychology, Jerusalem, Israel.
- Tzuriel, D. (1992). Development of ego identity among Israeli Jewish and Arab adolescents. Journal of Youth and Adolescence. 26, 206-232.
- Zuk, G.H. (1981). Human therapy: A triadict-based approach. Human Science Press.